

Egy „következetesten következetlen” életpálya*

Az utóbbi években ismét öröndetesen nagy számban jelennek meg biográfiák – régebbi korok magyar történeti személyiségeiről és 20. századi politikusokról egyaránt. Hosszúra nyúlna a sor, ha csupán a rendszerváltás után született jelentős monográfiákat kívánnánk felsorolni. Nem csak egyedi kiadványokról van szó. Több-kevesebb kötetet tartalmazó sorozatokat indított három kiadó. Az *Osiris Kiadó* a két világháború közötti két miniszterelnökről publikált biográfiát.¹ A *Napvilág Kiadó* a 20. századi magyar politikai élet meghatározó alakjairól adott ki eddig három kötetet.² A pécsi *Kronosz Kiadó* két vállalkozásba is fogott. Önállóan nagylélegzetű monográfiák közlésébe kezdett. Eddig két kötet jelent meg,³ de már készülnek a következő kéziratok. A Magyar Történelmi Társulattal közös kiadásban 2014 óta megjelenő *Sziluet*t (*Korszerű történeti életrajzok*) nevű

* PAPP István: *Fehér Lajos. Egy népi kommunista politikus pályaképe*. (ÁBTL Monográfiák) Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó, Budapest–Pécs, 2017. 445 p.

¹ ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005; ROMSICS Ignác: *Bethlen István*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

² TURBUCZ Dávid: *Horthy Miklós*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2011; HAJDU Tibor: *Ki volt Károlyi Mihály?* Napvilág Kiadó, Budapest, 2012; VONYÓ József: *Gömbös Gyula*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2014.

³ KEREPESZKI Róbert: *Darányi Kálmán. Pályakép, személyiség, korrajz*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2018; VONYÓ József: *Gömbös Gyula és a hatalom. Egy politikussá lett katonatiszt*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2018.

sorozatának eddigi tíz kötete⁴ azért is érdemel figyelmet, mert nem a különböző történelmi korok meghatározó méltóságainak – királyok, állam- és kormányfők – életpályáját és történelmi szerepét mutatja be, hanem olyan politikusokét, akik fontos állami, vagy a társadalom életének befolyásolására lehetőséget adó más (egyházi, kulturális) pozíciókban, de a háttérben játszottak jelentős szerepet az ország korabeli viszonyainak alakításában.

Papp István kitűnő munkája – jóllehet társkiadóként a Kronosz is szerepet játszott megjelentetésében – nem annak fenti két sorozata keretében, hanem az ÁBTL új sorozatának (*ÁBTL Monográfiák*) első köteteként látott napvilágot. Tartalmi szempontból – más-más módon – mégis illeszkedik a Kronosz két szériájához. Az elsőhöz részletességével, terjedelmével, tartalmi mélységével és módszertani alaposságával, utóbbihoz pedig „hőse”, Fehér Lajos politikai életben betöltött szerepe révén. Ez különösen fontos abban a tekintetben, hogy történészeink a pártállami időszakból is az első számú, korszakos vezetőkre figyeltek. Rákosi Mátyásról, Kádár Jánosról és Nagy Imréről kiadványok – köztük életrajzok – sorát olvashatjuk. A mellettük, mögöttük jelentős szerepet játszó állami tisztségviselőkről, pártvezetőkről eddig mindössze három monografikus feldolgo-

⁴ KEREPESZKI Róbert: *A „tépelődő gentleman”. Darányi Kálmán (1886–1939)*. Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Budapest, 2014; LACZLAVIK György: *Kettős pecsét alatt. Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó (1483–1549)*. Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Budapest, 2014; PÉTERFI Bence: *Egy székely két élete. Kövesdi Székely Jakab pályafutása*. Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Budapest, 2014; UJVÁRY Gábor: *„Egy európai formátumú államférfi”. Klebelsberg Kuno (1875–1932)*. Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Budapest, 2014; KASZA Péter: *Egy korszakváltás szemtanúja. Brodarics István pályaképe*. Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Budapest, 2015; TÓTH Imre: *Egy polgári arisztokrata. Kánya Kálmán (1869–1945)*. Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Budapest, 2016; VEBER János: *Két korszak határán. Váradi Péter humanista főpap, kalocsai érsek pályaképe*. Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Budapest, 2016; VARGA Szabolcs: *Leónidasz a végvidéken. Zrínyi Miklós (1508–1566)*. Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Budapest, 2016; PÜSKI Levente: *A Horthy-korszak szürke eminenciása. Károlyi Gyula (1871–1947)*. Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Budapest, 2016; OBORNI Teréz: *Az ördöngös Barát. Fráter György (1482–1551)*. Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Budapest, 2017.

zás készült.⁵ E hiány pótlásához járult hozzá könyvével Papp István.

A most ismertetett kötetet két szempontból érdemes görcső alá venni. Ugyanis nemcsak *tartalma* miatt érdekes és fontos, hanem *módszertani* szempontból is figyelemre méltó.

Fehér Lajos személye azért is érdekes, mert a népi/parasztai származású korabeli politikusok közül sajátos utat járt be. Papp helyesen állapítja meg, hogy a szegényparaszti családból induló, társadalmi rétege gazdasági, társadalmi, kulturális helyzetének javítását életcélul kitűző fiatalember terveinek megvalósítására három politikai párt kínált alternatívát: a Független Kisgazdapárt, a Nemzeti Parasztpárt és a Kommunisták Magyarországi Pártja. Ő eleve az utóbbit választotta. Az 1945 után fontos politikai szerepet játszó, hozzá hasonló származású és végül a kommunista párttal szövetséges vagy annak tagjává is váló politikusok közül mindenki más utat járt be. A kortársak által és a mai történeti értékelésekben társutasnak (Papp következetesen ezt a kifejezést használja) vagy kriptokommunistának minősített közszereplők közül Dobi István a kisgazdapárt, Erdei Ferenc és Darvas József a Nemzeti Parasztpárt vezető személyisége volt, de állami tisztségeikben – saját pártjuk más vezetőivel, vagy éppen azok többségével szemben – a kommunista érdekeket szolgálták. A szocializmus mellett pálcát törve, a kommunistákkal való együttműködést képviselte a parasztpárt elnöke, Veres Péter is – anélkül azonban, hogy titokban szervezetileg is kapcsolódott volna a párt-hoz. Fehér Lajos viszont kezdettől haláláig csak a különböző neveken működő kommunista pártnak volt tagja, s – „fegyelmetlen kommunistaként” – minden válság, éles vagy kevésbé radikális fordulat idején is hűségesen kitartott mellette.

Papp István nemcsak, sőt, elsősorban nem leírja ezt a folyamatot és annak egyes fontos állomásait, hanem a váratlan, és a felszínes szemlélő számára „következetlen” fordulatokkal teli életpálya egészét és részleteit – összességében és elemeiben is –

⁵ RÉVÉSZ Sándor: *Aczél és korunk*. Sik Kiadó, Budapest, 1997; KÖVÉR György: *Losonczy Géza 1917–1957*. 1956-os Intézet, Budapest, 1998; MÜLLER Rolf: *Az erőszak neve: Péter Gábor*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2017.

megfejtendő problémaként kezelve elemzi. Nem ismertetni akar, hanem hőstét, annak motivációit, döntéseinek és magatartásának, meglepő vagy annak tűnő – mindenestre gyakran váratlan – fordulatait, valamint ezek okait megismerni és megérteni, olvasói számára is világossá tenni.

Ennek érdekében tárta fel a lehetséges részletességgel származását, gyermek- és ifjúkora, neveltetése, iskolái, egykori környezete rá hatást gyakorló, későbbi életfelfogását, nézeteit, mentalitását megalapozó/befolyásoló momentumait. A paraszti, kiváltképp a szegényparaszti sorsról, életviszonyokról ekkor szerzett élményekből, benyomásokból fakadt egész életét meghatározó törekvése: a szegényparasztság, a falu helyzetének javítása. Ennek kulcsát későbbi tanulmányai, olvasmányai nyomán találta meg a mezőgazdaság egészének fejlesztésében, termelési szerkezetének, technológiájának és szervezetének modernizálásában, amit a szövetkezeti mozgalom kiteljesítésében látott megvalósíthatónak. Családja és a falusi világ küzdelmes élete, a nehézségek leküzdése érdekében kifejtett tevékenysége nevelte belé egyrészt a kitartást következetesen vallott céljai elérése érdekében, másrészt az alkalmazkodási készséget a mindenkori körülményekhez, a kínálkozó lehetőségek kihasználását az adott lehetőségek között.

Az első kérdés, melyet meg kellett válaszolnia: Fehér miért a kommunistákhoz kötődött egyetemistaként, amire a Márciusi Front szerveződése időszakában került sor. E politikai akcióval kapcsolatos állásfoglalását nem annak meghatározó személyiségei, az ifjú egyetemista falubeli élményei alapján kialakult képét erősítő faluszociográfiák szerzői, Kovács Imre, Szabó Zoltán, Erdei Ferenc és mások határozták meg. Ő ugyanis nem a népi írókkal került kapcsolatba, hanem a velük szövetkező, a Turul Szövetség baloldali irányzatát képező debreceni kommunista egyetemi hallgatókkal. A tőlük kapott elméleti-politikai munkákban kínált megoldásokat érezte igazán hatékonynak a korabeli magyarországi szociális problémák megoldására. Az egyetem elvégzése után kezdődő újságírói munkája során kezdettől *a falu és a parasztság*, illetve egyre inkább általános értelemben is *a mezőgazdaság kérdésével* foglalkozott. Emellett

folytatott *kommunista szellemiségű, illegális politikai agitációt* egyetemisták körében, amire a *politikai rendőrség is felfigyelt*, s ennek nyomán kihallgatására is sor került – jogi következmények nélkül. A kommunista mozgalomba történő szervezett beilleszkedését jelentette az, hogy 1942. december 20-án felvették a Kommunisták Magyarországi Pártjába. 1944 őszén – jóllehet, katonai tapasztalatai nem lehettek – a párt (akkor már *Békepárt*) *Katonai Bizottságának tagjává* nevezték ki.

Ezek a momentumok befolyásolták a hatalom kisajátítására törő, majd azt korlátlanul uraló párt vezetését abban, milyen megbízatásokat adjon Fehérnek, milyen pozíciókba helyezze. További pályája során mindvégig valamilyen fontos tisztségben a párt országos vezetésének résztvevője. Emellett volt Péter Gábor helyettese a Politikai Rendészeti Osztály vezetésében, a párt lapjainak vezető beosztású munkatársa, háttérbe szorulása idején a súlyos gondokkal küszködő nagyberki állami gazdaság igazgatója, a forradalom leverése után a sztrájkoló bányászok ellenállásának megtörésével megbízott „szén-kormánybiztos”, pályája csúcán (1962–1974) pedig a minisztertanács elnökhelyettese. Olyan évtizedekben, amikor – a pártegyeduralom megszűnése nélkül – a politika tartalmát és a hatalomgyakorlás módszereit tekintve is jelentős eltéréseket mutató korszakok, illetve első számú párt- és állami vezetők váltották egymást. Fehér Lajos azonban mindezek ellenére, mindvégig fontos döntéshozó helyzetben maradt – ha változó tisztségeket betöltve és más-más szakterületen is. Ez önmagában is ellentmondások sorát rejtí magában. Különös tekintettel arra, hogy a különböző időszakoknak, pályaszakaszoknak éppúgy jellemzői a társadalmilag hasznos törekvések és tettek, mint a társadalom és az utókor értékelése szerint a lakosság jogos követeléseit, azt elősegítő akcióit korlátozó, sőt megtorló állásfoglalások, intézkedések. Jóllehet, Fehér az utóbbiakban nem mindig vett részt közvetlenül és tevőlegesen, de nem fordult szembe az ezeket végrehajtó hatalommal, vagy, ha vitatkozott is azt képviselő vezetőivel, nem fordult el véglegesen a párttól, hanem – esetenként hátrálépvé – tovább szolgálta azt.

Papp István jelzett kérdései mindvégig elsősorban ennek részleteire irányulnak. A megoldásokat tekintve csupán néhány jellemző példára utalunk a legkritikusabb korszakokból.

Fehér egyik nagy és meglepőnek tűnő – pálfordulásnak is nevezhető – politikai fordulataként a forradalom napjaiban Kádárhoz pártolt. Szakítva azzal a Nagy Imrével, aki mellett – reformtörekvéseit minden téren támogatva – addig Rákosival és Gerővel szemben is következetesen kiállt. A forradalom leverését követő mintegy két évben más ellentmondásos megnyilvánulások is jellemezték Fehér Lajos magatartását. Az új pártlap, a *Népszabadság* főszerkesztőjeként Nagy Imre politikai koncepciójának néhány elemét továbbra is képviselte – az akkor már általa támogatott Kádárral is vitatkozva. Ezek közé tartozott a mezőgazdaság reformja és ennek révén is a parasztság megnyerése, körében a párt politikájának elfogadtatása. Újságíróként és lapszerkesztőként a témaválasztás és a cikkek tartalmát illetően a szerkesztőség szuverenitásának fenntartását képviselte a pártközpont direkt diktátumaival szemben, és kiállt az ifjúság októberi demokratikus követeléseinek jogossága mellett is. A szovjetellenes hangulat és a társadalmi ellenállás felszámolása érdekében valóban merésznek számító javaslatokat is megfogalmazott. Szükségeseznek tartotta az SZKP politikájának megváltoztatását a népi demokratikus országokhoz fűződő viszonyban. Felvetette, hogy a szovjet megszálló csapatokat lengyel, bolgár és jugoszláv haderővel kellene felváltani. Ezek nyomán minősítette az SZKP-t ekkor Magyarországon képviselő Malenkov Fehér Lajost szovjetellenesnek, a jugoszláv út hívének.

Mindeközben azonban „forradalmi ezredek” szervezését szorgalmazta megbízható pártmunkásokból. Szén-kormánybiztosként pedig – a szerző szavaival: „lelkeseedsből, meggyőződésből vagy kényszerből” – vállalnia kellett az 1957 végi megtorlásokban való részvételt, a munkástanácsokkal szembeni erőszakos fellépést, a tüntetőkre zúdított sortűzeket is beleértve. Ennek keretében konkrét büntetőjogi eljárásokat is kezdeményezett, melyek súlyos ítéletekkel zárultak. Papp értékelése

szerint „Ebben való részvétele Fehér politikai pályafutásának mélypontját jelenti.” (197.)

Ez a politikusi magatartás Fehér részéről nem jelentette elvei azonnali és teljes feladását, tehát egyik napról a másikra bekövetkező fordulatokat sem. Sokkal inkább a kialakult politikai helyzethez történő kényszerű alkalmazkodást. Marton János agrárközgazdász emlékezése szerint Fehér 1956 novemberében erről így fogalmazott: „Itt most helyre kell állítani a rendet és tovább kell vinni azokat a jó kezdeményezéseket, amiket Nagy Imre indított el.” (301.) Jól illusztrálja ezt a mezőgazdasági termelészövetkezetek forradalom utáni teljes kiépítésében a pártközpont mezőgazdasági osztályának vezetőjeként játszott meghatározó szerepe. A koncepció, melyet az ő irányításával dolgoztak ki szakemberek, nem a sztálini kolhozmodell mintázta, hanem a korábban Nagy Imre által képviselt megoldások elemeit teljesítette volna ki, részben módosított formában. Ennek sarokpontjai a fokozatosság, a hosszú távon (tíz év alatt) történő megvalósítás, a parasztság egészének (tehát a közép- és módos parasztokra is gondoltak) megnyerése és bevonása, különböző típusú szövetkezetek létesítése, ezzel együtt az ágazat jelentős pénzügyi támogatása a termelés modernizálása érdekében. Kádárt, Dögei Imre földművelésügyi minisztert és a pártvezetés jelentős részét azonban a hatalmi érdekek vezérelték, ezért a gyors, türelmetlen, erőszakos megoldást preferálták. A hosszan elhúzódó vitákban Fehér következetesen és kitartóan érvelt álláspontja mellett, és – bár tervezetük újabb és újabb módosítására kényszerült – „a lényegét illetően továbbra is fenntartotta különvéleményét” (248.). Olyannyira, hogy a párthatározat végső változatának kidolgozását már nem az ő, hanem Fock Jenő irányításával végezte a bizottság. Kádár kemény, nyilvános kritikájában azzal bírálta Fehéréket, hogy a „cselekvésben pedig jobbra eltértek a párt vonalától hosszú, hosszú időn keresztül, részben ma is” (252.). Ezzel a Nagy Imre-féle – ekkor az egyik legfőbb bűnnek számító – revizionizmusra utalt. Papp joggal állapítja meg, hogy ha konkrétan fogalmazódott volna meg a vád, az nemcsak Fehér politikai pályájának végét, hanem elítélését és börtönbe vetését is jelenthette volna. Ezért kény-

szerből „a vita végén bolsevik rítus szerint önkritikát gyakorolt” (253.). Fehér tehát vereséget szenvedett ebben az ügyben (is), de jórészt kudarcral végződő harca nélkül aligha beszélhetnénk arról, hogy az ismételten erőszakkal végrehajtott akció végeredményeként nem ugyanolyan, hanem a későbbiekben sokkal hatékonyabban gazdálkodó termelőszövetkezetek jöttek létre, és a mezőgazdaság sokkal jelentősebb mértékű fejlődése következett be, mint 1956 előtt.

Az ország kritikus helyzetében tehát Fehér egyszerre törekedett a forradalom örökségének megőrzésére, a párton belüli álláspontok tekintetében köztes megoldásokra, illetve a rendteremtésre, kemény eszközökkel is.

Az ekkori ellentmondások és okaik feltárása kapcsán ragadható meg különösen jól Papp István módszere. Kiindulásként a probléma lényegére irányuló kérdéseket fogalmaz meg, s álláspontjának kifejtése előtt azonnal felvázolja a lehetséges alternatívákat: „Kérdés, hogyan egyeztethető össze Fehérnek a fegyveres rendteremtés melletti kiállása a mezőgazdasági reform, sőt, hónapok múltán egyáltalán bármiféle reform iránti elkötelezettségével? Taktikus volt, opportunist, megalkuvó, józan mérlegelő, cinikus hatalomgyakorló vagy éppen túlfeszült realista?” (208–209.)

Válaszait valamennyi lehetőséget mérlegelve, alapos elemzések után alakítja ki. Ennek kapcsán képet kaphatunk arról, hogy Fehér a mindenkori nemzetközi és belpolitikai viszonyok, politikai ellenfelei és lehetséges szövetségesei nézeteinek és befolyásának alapos elemzése nyomán alakította ki döntéseit, választotta meg taktikáját, szervezte munkatársai körét. Ez a politikusi erény akkor sem vitatható el tőle, ha esetenként tévesen értékelt helyzeteket, illetve azok pontos ismeretében is fenntartotta álláspontját – akár a bukást is kockáztatva. Papp azonban – miként az a fentiekből is kiviláglik – nem csak az eredményeket és eredményeket emeli ki. Éppoly hangsúlyosan mutat rá Fehér politikai pályájának árnyoldalaira is, anélkül, hogy felmentést keresne számára.

A hasonló kérdések egész sorára adott alapos, részletes elemzésekre épülő árnyalt válaszokból bontakozik ki az olvasó

előtt Fehér Lajos politikai krédójának és mentalitásának valóban ellentmondásos – egyszerre *következtlen* és *következetes* – képe. Az, hogy adott politikai szituációkban és konkrét kérdésekben, a szerepvállalás és módszerek – gyakran valóban következtetlennek tűnő – váltogatása mögött végigvonul és markánsan megjelenik két konstans, következetesen képviselt elem. Az egyik a parasztság érdekeinek érvényesítése és a mezőgazdaság ezt is szolgáló fejlesztése, amit csak technológiai, technikai és szervezeti modernizáció révén látott megvalósíthatónak. A másik az, hogy mindezt következetesen a kommunista párt hatalomgyakorlása révén, annak irányításával tudta csak elképzelni. Ebben – megingathatatlan elvi álláspontja és más tényezők (akár családja egzisztenciájának védelme) mellett – az is szerepet játszott, hogy tisztában volt vele: a fennálló hatalmi viszonyok között csak magas rangú pártvezetőként lehet esélye céljai megvalósítására. Ezért akár súlyos kompromisszumok árán is őrizni igyekezett a döntések befolyásolását lehetővé tevő pozícióját.

Meggyőző módon igazolja ezt Fehér politikai gyakorlatának egyik meghatározó jellemzője, mely különösen fontossá vált a pálya legfontosabb szakaszában, az 1960–1970-es években. A politikus mindig nagy jelentőséget tulajdonított a *személyes kapcsolatoknak* – a mindenkori vezető személyiségekhez fűződő viszonyának és a mellette vagy irányítása alatt dolgozó munkatársak kiválasztásának. Egyik relációban sem a személyes szimpátiák, hanem elsősorban politikai céljai és a hatalmi viszonyok realitása határozta meg álláspontját.

A *korszak vezető politikusai* közül Rákosival jónak nem nevezhető viszonyt ápolt, Gerőt viszont következetesen kemény kritikával illette. Mindeközben 1948-tól, a szövetkeztetés módjával kapcsolatos agrárpolitikai viták kezdetétől Nagy Imre hívének számított. Nem érzelmi alapon. A majdani miniszterelnök koncepciójában látta a mezőgazdaság fejlődésének s ezzel együtt a parasztság gazdasági helyzete javításának, társadalmi súlya növelésének biztosítékát. Jellemző, hogy – bár agrárpolitikai nézeteit 1955 után is támogatta és képviselte – nem sorolható a pártból is eltávolított Nagy Imre körének legaktí-

vabb tagjai közé, amit születésnapjának ünneplésén tanúsított magatartása is jelez. Kádárral kialakult kapcsolatát a leendő pártvezér Rákosiék által történt meghurcoltatása és az a remény befolyásolta, hogy nem fog szektás, doktrinér politikai gyakorlatot folytatni. Abban viszont, hogy a forradalom napjaiban Nagy Imrétől Kádárhoz pártolt, egyrészt a korabeli hatalmi realitások vezérelték. Másrészt az, hogy a kormány november 1-je utáni politikájában a kommunista párt vezető szerepének feladását látta, ami szöges ellentétben állt politikai nézeteinek egyik alapelemével. Az 1956 novembere és 1959 közötti időszak fent jelzett fordulatai azonban azt bizonyítják, hogy – miközben elfogadta Kádár vezető szerepét, és támogatta őt a hatalom megszilárdításában, megtartásában – hű maradt Nagy agrárpolitikájához, annak sarkalatos pontjai szerint igyekezett alakítani az MSZMP mezőgazdasággal kapcsolatos határozatait, intézkedéseit. Ezt jellemzi Papp az alábbi szavakkal: „Fehér világos gazdaság- és társadalompolitikai elgondolásokkal, manapság divatos szóval élve vízióval rendelkezett a mezőgazdaság, a falu, tágabb értelemben a vidéki társadalom vonatkozásában.” (295–296.) Ám Kádárhoz fűződő viszonyát sem emocionális, hanem racionális megfontolások szerint alakította.

Ugyanez jellemezte *munkatársai* megválasztását is. Papp szerint sikerének egyik titka „csapatépítő és fenntartó képessége: olyanfajta hálózatépítő menedzser volt, aki eléggé ritka a 20. századi magyar történelemben”. (296.) Amikor – bármilyen pozícióban – olyan vezető szerephez jutott, mely lehetőséget adott számára akár egy állami gazdaság megreformálására, akár az agrárpolitika országos irányítására, mindig felkészült agrárszakemberekkel vette körül magát. Olyanokkal persze, akik hozzá hasonló módon képzeltek el a magyar mezőgazdaság modernizálását. Ebből a körből formálódott az a „Fehér gárdá”-nak is nevezett agrárlobbi, mely vezető szerepet kapott az 1960–1970-es évek vidékpolitikájának alakításában. A három elemből – (1) „az MSZMP-hez és a népi mozgalomhoz is kapcsolódó”, (2) „az 1945 előtti uradalmak, nagybirtokok világához kötődő” szakemberek, (3) „a gazdasági reform iránt elkötelezett, az agráriumban partnert látó pénzügyi/ipari/mű-

szaki döntéshozók” – álló csoportosulásnak „Fehér Lajos nem egyszerűen vezetője volt [...], hanem Nagy Imre bukása utáni újrászervezője, fenntartója, működtetője is.” (295–296.) Ez a kör, részben humán értelmiségekkel kiegészítve, tágabb volt az agrárlobbinál. E személyes kapcsolatai a debreceni egyetemi években, a Márciusi Front keretében, a részben parasztpárti, részben kisközgazdászok lapokban folytatott, korai agrárújságírói tevékenysége, a Győrffy-kollégiumi rendezvényeken, majd a mezőgazdaság irányításában betöltött különböző funkciók kapcsán alakultak ki. A pályája korai szakaszában létrejött szakmai és baráti kapcsolatokat sohasem szakította meg, munkatársait – ha kellett – a politikai támadásoktól is megvédte.

Különböző időszakokban alakult ki Fehér személyes és szakmai kapcsolata Erdei Ferencel, Dimény Lajossal és Nyers Rezsővel, akik legfőbb támogatói, segítői voltak koncepciója gyakorlati érvényesítése során. Közülük a falu helyzetével behatóan foglalkozó Erdeivel és Diménnyel már 1956 előtt különösen erős szakmai együttműködést alakított ki, melyet baráti szálak is erősítettek. De barátjának számított az egykori szociáldemokrata Nyers is, aki az MSZMP egyik befolyásos vezetőjeként és az 1968-ban bevezetett „új gazdasági mechanizmus” fő mozgatójaként támogatta a mezőgazdaság szervezeti és technológiai fejlesztését. Neki is köszönhette Fehér az ipari és pénzügyi szféra irányítóival létrejött, nem kevésbé fontos kapcsolatát. Ők ketten – Papp szavaival – „valamiféle népi-urbánus együttműködést valósítottak meg, amire igen kevés példát találunk a 20. századi magyar eszméletörténetben”. (311.)

A kör azonban itt nem zárult be. Különböző indíttatású, a fent jelzett kategóriákhoz tartozó szakemberek tucatjai munkálkodtak a mezőgazdaság reformját szolgáló tervek kimunkálásán, majd megvalósításán a pártközpontban közvetlenül Fehér, a minisztériumban, a tervhivatalban Dimény és a kutatóintézetekben – többek között – Erdei irányításával. Az állami gazdaságok és a téeszek fejlesztésében, felfuttatásában pedig olyan szakemberek végeztek sikeres munkát, akiknek jelentős része 1945 előtt tanult gazdasági akadémiákon, illetve különböző nagybirtokokon szerzett gyakorlati tapasztalatokat, vagy

éppen kuláknak minősült a Rákosi-korszakban. Ezt a „kádérpolitikát” immár gyakorló politikusként az a Fehér Lajos folytatta, „akit gyermek- és ifjúkorában a nagybirtok elleni szenvedélyes gyűlölet jellemzett, aki osztotta a népi írók markáns nagybirtok-ellenességét” (310–311.). Ez a jelenség Papp reális értékelése szerint „egyrészt hallatlan paradoxonként is felfogható, másrészt részét képezi annak a folyamatnak, ahogyan a régi középosztály megmaradt része fokozatosan visszaszerezte régi befolyását a Kádár-rendszerben [sic!], végezetül annak is bizonyítéka, hogy Fehér képes volt racionális számítás révén önmaga gondolkodásának a korrekciójára”. (311.)

Erre a szellemi és politikai bázisra támaszkodva tehetette meg kezdeményezéseit és érte el sikereit az agrárpolitika, tágabb értelemben a vidékfejlesztés terén, melynek keretét a termelőszövetkezetek gazdaságos működtetésének biztosítása képezte. Munkásságának kiteljesedése idején ennek legfontosabb elemeit az alábbiakban foglalhatjuk össze: (1) a téesztagság érdekelttségét növelő, biztosító háztáji gazdaságok stabilizálása, később azok árutermelésbe történő bevonása; (2) a termelőszövetkezetek ipari melléküzemágának kiépítése és fejlesztése; (3) a nemzetközi trendeket követve (a) az iparszerű sertéshizlalás és -tartás szorgalmazása, (b) a mezőgazdasági export állami támogatása; (4) utóbbi decentralizálása, az országos nagyvállalatok ezzel kapcsolatos jogosítványainak biztosítása a mezőgazdasági üzemek számára; (5) a hatékonyság növelése érdekében tőkekoncentráció végrehajtása, melyet a kis téesztek összevonása, sok esetben több falu határát magába foglaló üzemek létesítése. Fehér eljutott odáig, hogy a demokratikus centralizmus – egyébként mindenütt: a pártban, a társadalmi szervezetekben és az állami szervekben – érvényesített gyakorlatát és a szövetkezés elvét összeférhetetlennek, illetve a téesztek esetében károsnak nyilvánította. Ezzel pedig a hatalomgyakorlás, a rendszer egyik alappillérét kérdőjelezte meg.

Papp mindezek alapján vonja meg Fehér pályájának mérlegét, ismertetve azokat az eredményeket, melyek a politikus által vezetett agrárlobbi tevékenységének – és, persze, a körülmények kedvező alakulásának – köszönhetőek.

Papp válaszait módszertani alaposága teszi hitelessé. Nem csak azt kell kiemelnünk, hogy teljességre törekedve használta fel a kérdéskör magyar szakirodalmát, és külföldön megjelent, elméleti vagy a kor viszonyait tárgyaló munkákra is támaszkodott. Különösen imponáló a forrásanyag gazdagsága. Tizenegy levéltár és múzeum iratanyagában kereste a Fehér életét, tevékenységét dokumentáló iratokat. Feltárta hőse nyomtatásban (könyvként, brosúraként vagy újság-, illetve folyóiratcikként) megjelent írásait. Bőségesen figyelembe vette a kortársak Fehér munkásságát, politikáját, személyiségét értékelő korabeli megnyilatkozásait, későbbi emlékezéseit – kiadottakat és kéziratban maradtakat egyaránt. S ezeket számos – családtagokkal, politikustársakkal készített – interjúval egészítette ki. Papp István gondos és szakszerű forráskritikával használja forrásait. Módszerének jellegzetes eleme az egymástól eltérő, sőt, egymásnak ellentmondó kűtfők (kortársi emlékezések, illetve történészi értékelések) párhuzamos ismertetése és ennek alapján történő értékelése. Hasonlóan markáns jellemzője a szövegek – köztük Fehéré – finom filológiai elemzése, s az egyes források hiteles vagy félrevezető voltának ily módon történő megállapítása. Mindeközben következetesen ragaszkodik ahhoz, hogy állításait megbízható forrásokból vett adatokkal igazolja. Ahol erre nincs lehetősége, jelzi, mi nem tudható, illetve azt, hogy csupán feltételezésként ír valamiről. Ilyen esetekben pedig ismerteti a következtetéseinek alapját képező információkat, összefüggéseket.

Papp értéktételeinek helytálló voltát alapozza meg azzal, hogy Fehér tevékenységét minden esetben a korszak viszonyainak alapos ismeretére támaszkodva elemzi. Ezek bemutatása, értékelése rendre pontos és – tömör megfogalmazások, rövid utalások esetében is – árnyalt. Kitekintéseiben éppúgy hangsúlyt helyez a nemzetközi hatásokra, mint a belpolitikai vagy éppen a párton belüli erőviszonyok változásaira, azok trendjére. Ebben a tekintetben fontos helye van a politikai ellenfelek és szövetségesek véleménye, Fehér kapcsolatrendszere bemutatásának. Jellemző erre, hogy a párturalom forradalom utáni helyreállításának időszakában zajló viták kapcsán majdnem

olyan alapos képet kaphat az olvasó Kádár állásfoglalásairól és politikai módszereiről, mint Fehér kezdeményezéseiről. Teszi mindezt szakszerű, de olvasmányos, a laikus olvasó számára is közérthető stílusban.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy Papp István könyve nem csak a bemutatásra kiválasztott személy sajátos életpályája miatt fontos és jelentős. Szemlélete, színvonala és alkalmazott módszerei miatt is. Jó példa arra, hogyan *lehet és kell* reális képet rajzolni egy fontos közszereplőről (vagy ennek mintájára történelmi eseményről, korszakról, jelenségről) úgy, hogy nézeteinek, azokból (is) fakadó tetteinek, megnyilatkozásainak egyetlen fontos elemét sem hagyja figyelmen kívül. És nem hallgatja el cselekedeteinek, mentalitásának sem pozitív, sem negatív vonásait – miként azok hasonló tendenciájú hatásait sem. S mindezeket figyelembe véve, a körülményeket is mérlegelve minősíti a politikus szereplésének egészét, vonja meg a pálya mérlegét.

Különösen fontos ez napjaink Magyarországon, ahol a társadalom élete minden területének egyre aggasztóbb mértékű átpolitizáltsága történetírásunk 1960-as években megindult, az 1980-as évektől mind jobban kiteljesedő tisztulását, a politikai hatásoktól történő függetlenedését, a szakmai szempontok torzításmentes érvényesítését is egyre inkább veszélyezteti. Ez pedig különösen káros hatásokat vált ki egy olyan társadalomban, amelynek 20. századi, ellentmondásokkal, éles fordulatokkal teli története különböző korszakaiban egymást váltva hol az egyik, hol a másik – de összességében szinte valamennyi – réteg egzisztenciája és/vagy jogai szenvedtek súlyos sérelmeket, sőt, sokak életét is kioltották. Mindezek hatására – hasonló hagyományok továbbélését felerősítve – igen nagy részére jellemző a múltunkhoz, annak jelenségeihez és történeti személyiségeihez fűződő *érzelmi* (és *nem racionális*) viszony. Ez pedig erősen akadályozza a társadalom tisztánlátását, mégpedig nem csak történelmünk egyes korszakainak és szereplőinek értékelésében. Mai viszonyaink és politikai, kulturális életünk folyamatainak, szereplőinek megítélésében is.

Ebben a közegben lehet különösen fontos szerepe az olyan – valamennyi körülményt, pozitív és negatív elemet egyaránt figyelembe véve mérlegelő, a jelenségeket, folyamatokat és a történelmi személyiségeket ezek alapján árnyaltan értékelő, nem pedig politikai érzelmek alapján és megfontolások szerint egyoldalúan, csak feketén vagy fehéren ábrázoló – színvonalas munkáknak, mint amilyen Papp István könyve.

Vonyó József